DOI: 10.19195/0137-1150.168.19

Data przesłania artykułu: 15.09.2017

Data akceptacji artykułu: 5.12.2017

JAN PEŠINA

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

Literackie i filmowe obrazy śmierci Jana Husa

Najstarsze opisy śmierci Jana Husa na stosie pochodzą spod pióra naocznych świadków zdarzenia: członka czeskiej delegacji na soborze w Konstancji — Petra z Mladoňovic, oraz niemieckiego mieszczanina Ulricha Richental, autora *Kroniki soboru w Konstancji*. Oba teksty¹ opisujące pobyt Husa w południowo-niemieckim mieście, jego proces oraz śmierć (choć w odmienny sposób²) są nie tylko cennym źródłem historycznym, lecz stanowią także wzór dla późniejszych licznych adaptacji artystycznych. W niniejszym artykule chcę się przyjrzeć bliżej kilku wybranym przykładom z czeskiej historiografii, literatury i filmu.

Tragiczną śmierć praskiego kaznodziei oraz pamięć³ o niej należy rozpatrywać w kontekście jego trwającego kilka lat sporu z instytucjonalnym Kościo-

---

¹ Petr z Mladoňovic, *Relatio de magistri Joannis Hus causa in Constantiensi consilio acta* (po czesku tekst ukazał się w 1533 roku pod tytułem *Spis o utrpení Mistra Jana Husa*). Jedyne pełne nowoczeskie tłumaczenie łacińskiego oryginału por. Petr z Mladoňovic, *Zpráva o mistru Janu Husovi v Kostnici*, przeł. F. Heřmanský, Praha 1965; Ulrich Richental, *Das Konzil zu Konstanz. Kommentar und Text*, red. Otto Feger, Josef Keller Verlag Starnberg-Jan Thorbecke Verlag Konstanz 1964. W niniejszym artykule korzystam ze słowackiego tłumaczenia *Kostnická kronika. Historické rozprávania o meste, ktoré sa stalo stredom Európy a čo to znamenalo pre Slovákov a Čechov*, przeł. M. Papsonová, red. M. Papsonová, F. Šmahel, D. Dvořáková, Budmerice 2009.

² Jak stwierdza Robert Novotný: „Dvě očitá svědectví o Husově smrti, od jeho průvodce Petra z Mladoňovic a od kostnického kronikáře Ulricha Richental, symbolizují i dvě začínající tradice v pojmání Husa: jako mučedníka a jako kacíře” — *idem*, *Hus v Kostnici. Paměť a zapomnění*, „Dějiny a Současnost” 2015, nr 6, s. 9.

³ Pamięć pojmowana jako aktywna interpretacja przeszłości ma ścisły związek z rozumieniem tradycji, która według Jerzego Szackiego ma trzy podstawowe znaczenia: czynnościowe, przedmiotowe, podmiotowe. Innymi słowy, tradycja to przekaz, dziedzictwo i pamięć. Przekaz to transmisja elementów przeszłości do teraźniejszości, dziedzictwo to wszystko, co pochodzi z przeszłości (legenda, język, historia itp.), podczas gdy pamięć to wybór i interpretacja elementów dziedzictwa. Por. P. Ścigaj, *Tożsamość narodowa. Zarys problematyki*, Kraków 2012, s. 344–345. Bliżej zob. J. Szacki, *Tradycja*, Warszawa 2011.

łem⁴, który osiągnął szczyt latem 1415 roku. Do udziału w soborze Hus został zaproszony przez rzymskiego króla Zygmunta Luksemburskiego — świeckiego inicjatora i gwaranta soboru. Mimo głosów ostrzegających o fatalnych konsekwencjach, jakie może mieć jego obecność w Konstancji, Hus postanowił przyjąć zaproszenie, mając nadzieję, iż przekona uczestników zgromadzenia do swojego programu reformacyjnego. Niedługo po tym, jak 3 listopada 1414 roku czeski reformator przybył na miejsce, został aresztowany. Publicznej możliwości zabrania głosu Hus doczekał się dopiero na początku czerwca 1415 roku. Jak podkreśla Petr Čornej, w interesie soboru było ugodowe rozwiązanie sporu z Husem. Osiągnięcie kompromisu było jednak niemożliwe. Wierność Husa najwyższej poznanej prawdzie nieuchronnie musiała zderzyć się z prawnym podejściem soboru, który wychodził z założenia, że wobec Boga wszyscy ludzie są równi, ale istota Kościoła jest hierarchiczna. Z punktu widzenia soboru nauczanie Husa mogło bowiem w konsekwencji grozić anarchią⁵.

Losy życiowe czeskiego reformatora zamknęły się 6 lipca 1415 roku, kiedy został on ostatecznie uznany przez sobór za heretyka i jako taki skazany na śmierć na stosie. Wydarzenie to miało kluczowe, można powiedzieć konstytutywne, znaczenie dla wzmagającego się ruchu reformacyjnego w Czechach. Pozostaje jednak pytanie, jakie znaczenie należy mu się w kontekście całego, obradującego w latach 1414–1418 powszechnego soboru Kościoła katolickiego, którego najważniejszym osiągnięciem było zakończenie trwającej od 1378 roku wielkiej schizmy zachodniej. Zdaniem Pavla Soukupa sprawie Husa należy się ważne miejsce w ramach jednego z trzech najistotniejszych zespołów zagadnień, którymi sobór się zajmował: obok przywrócenia jedności Kościoła (usunięcia schizmy papieskiej) oraz jego reformy (zwalczenia świętokupstwa) było to oczyszczenie wiary (zwalczenie herezji). Teza ta znajduje potwierdzenie w zachowanych wspomnieniach uczestników soboru, których wszyscy autorzy bez wyjątku, chociażby na marginesie, przywołują nazwisko czeskiego reformatora⁶.

⁴ Otwarty konflikt pomiędzy Husem a hierarchią kościelną rozpoczął się w 1409 roku od wydania przez papieża zakazu kazań w prywatnych kaplicach w Czechach, co było skierowane głównie przeciwko działalności Husa w Kaplicy Betlejemskiej. Kolejnym etapem była konfiskata i spalanie przez praskiego arcybiskupa książek autorstwa angielskiego teologa Jana Wiklefa, do którego zwolenników należał Hus. W reakcji na to kaznodzieja betlejemski protestował w Kurii Rzymskiej, za co został obłożony ekskomuniką, którą w 1412 roku poszerzono także na osoby, które utrzymywały z nim kontakt. W dodatku na Pragę nałożono interdykt. Wobec zaistniałej sytuacji Hus zdecydował się odejść na prowincję, znajdując schronienie na majątkach szlacheńców popierających program reformacyjny (Kozí Hrádek, Krakovec), gdzie pozostawał z krótkimi przerwami aż do jesieni 1414 roku, poświęcając się głównie pracy literackiej. Por. P. Čornej, *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha-Litomyšl 2000, s. 134, 141, 146.

⁵ *Ibidem*, s. 165–168.

⁶ Na przykład francuski kardynał Guillaume Fillastre odnotowuje sprawę Husa już na pierwszym posiedzeniu soboru, opisuje też jego skazanie oraz kolejne kroki soboru podjęte przeciwko zwolennikom herezji Wiklefa i Husa. Jan Hus nie zniknął z pola zainteresowania uczestników soboru także po śmierci. Kilkakrotnie przypominali o nim kaznodzieje (w tym Czeši Mařík Rvačka i Štěpán Pálec), na jego proces powołał się też Jean Gerson, jeden z najwybitniejszych teologów

Z punktu widzenia omawianego tematu najistotniejsze są dwa, na początku wspomniane, świadectwa. Pierwsza redakcja *Relacji*⁷ Petra z Mladoňovic⁸, pisarza i sekretarza oficjalnego wysłannika Uniwersytetu Praskiego na sobór w Konstancji Jana z Chlumu, powstała na podstawie na bieżąco gromadzonego materiału i notatek wkrótce po powrocie autora do Czech w 1416 roku. Petr brał udział w obradach soboru, dbał o korespondencję między czeskim reformatorem a jego zwolennikami w Czechach, był także naocznym świadkiem śmierci na stosie Jana Husa (6 lipca 1415 roku) oraz Hieronima z Pragi (30 kwietnia 1416 roku). *Relacja* składa się z pięciu części⁹ opisujących szczegółowo ostatnie miesiące życia kaznodziei betlejemskiego: wydarzenia przed wyjazdem do Konstancji, przyjazd do południowoniemieckiego miasta, aresztowanie, więzienie, proces, skazanie oraz śmierć. W centrum naszej uwagi znajdzie się opis śmierci Husa zawarty w piątej części noszącej tytuł *Konec o svatém muži a ctihodném mistru Janu Husovi, horlivém milovníku pravdy Ježíše Krista a jeho utrpení, jež pokorně vytrpěl*¹⁰. Niedługo po zredagowaniu pierwszej wersji *Relacji* jej ostatnia część została przetłumaczona, prawdopodobnie przez samego Petra z Mladoňovic, na język czeski. Dodatkowo podczas gdy pierwsze cztery rozdziały tekstu znane są tylko z jednego całego oraz fragmentów dwóch innych rękopisów, piąta część wkrótce po powstaniu znacznie się rozpowszechniła i zachowała się w wielu manuskryptach. Była ona czytana podczas nabożeństw w rocznicę śmierci Husa zamiast ewangelii i uzupełniana listami Husa, które zastępowały czytania z listów apostołów. W ten

swoich czasów, w przemówieniu z 21 lipca 1415 roku, w którym podsumował dotychczasową pracę soboru oraz sformułował dwanaście zasad, których sobór powinien się trzymać dla osiągnięcia wyznaczonych celów. Por. P. Soukup, *Kostnický proces s Janem Husem. „Maličkost” evropského významu*, „Dějiny a Současnost” 2015, nr 6, s. 10–12.

⁷ Relacje szczegółowo informowały o wydarzeniach, których ich autorzy byli bezpośrednimi uczestnikami lub świadkami. Ponieważ były sporządzane z myślą o odbiorcach (przeznaczone na przykład do publicznego odczytania), cechuje je literacka forma oraz wyraźna tendencyjność. Dlatego też zaliczane są do literatury propagandowej, apologetycznej lub agitacyjnej. Por. J. Valenta, *Petra z Mladoňovic „Relatio”. Stylistický rozbor*, magisterská diplomová práce, Masarykova Univerzita, Brno 2015, s. 21, https://is.muni.cz/th/342443/ff_m/Dipl_Valenta_final.pdf [dostęp: 14.09.2017].

⁸ Petr z Mladoňovic (około 1390–1451) w 1414 roku w funkcji pisarza Jana z Chlumu towarzyszył Husowi do Konstancji, gdzie przebywał aż do wiosny 1416 roku, kiedy powrócił do Pragi. W tym samym roku uzyskał tytuł magistra sztuk wyzwolonych. Jego kariera zawodowa była związana z Uniwersytetem Praskim. W 1426 roku i ponownie w roku 1441 objął urząd dziekana Wydziału Artystycznego, a w 1439 roku został rektorem Uniwersytetu Praskiego. Należał do obozu umiarkowanych kalikstynów potępiających radykalizm taborytów. Por. *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*, red. F. Honzák, Praha 1998.

⁹ Podziału pierwotnie jednolitego tekstu, którego poszczególne części nie powstawały jednak w porządku chronologicznym, dokonał dopiero redaktor pierwszej nowoczesnej edycji — František Palacký — w 1869 roku.

¹⁰ Por. Petr z Mladoňovic, *Zpráva o mistru Janu Husovi v Kostnici*, przeł. F. Heřmanský, Praha 1965.

sposób w środowiskach niekatolickich w Czechach utrwalano kult Husa aż do lat dwudziestych XVII wieku¹¹.

Z kolei kronika Ulricha Richental¹² powstała prawdopodobnie w latach 1424–1433; pierwotna wersja mogła pochodzić nawet już z 1420 roku i zostać sporządzona na podstawie materiałów i notatek gromadzonych przez autora w trakcie trwania soboru. Richental skrupulatnie odnotował wszelkie istotne wydarzenia wielkiej polityki, ponieważ jednak nie miał bezpośredniego dostępu do obrad soboru, prawdziwa wartość jego dzieła leży we wnikliwym wglądzie w codzienność i realia soboru i miasta¹³. Niewątpliwy atut dochowanych rękopisów (najstarsze pochodzą z pierwszej połowy lat sześćdziesiątych XV wieku) stanowi to, że są one bogato ilustrowane. Reprodukcy ilustracji z kroniki Richental nie brakuje chyba w żadnej syntezie historii późnego średniowiecza ani też w podręcznikach szkolnych. Husowi autor poświęca względnie dużo miejsca, pisząc o nim w dziesięciu rozdziałach kroniki, w których opisuje historię czeskiego reformatora od zaproszenia na sobór aż do jego spalenia na stosie, interesuje się także losem Hieronima z Pragi. Szczegółowo opisuje również drogę Husa na stos, jednak samo spalenie przedstawia dosyć lakonicznie, a równocześnie w odmienny sposób od Petra z Mladoňovic:

Petr z Mladoňovic, *O umučení M. Jana Husa*

Místo, kde měl být umučen, bylo mezi zahradami na louce, kudy se jde z města Kostnice k tvrzi Gottliebenu, mezi branami a příkopy předměstí toho města. Někteří okolo stojící laikové hovořili: „Nevíme, co a jak dříve činil či mluvil, nyní však vidíme a slyšíme, jak svatými slovy se modlí i mluví“. A jiní pravili: „Jistě by bylo dobře, aby měl zpovědníka a byl slyšen“. Avšak nějaký kněz sedící na koni v zeleném oděvu, podšitým červeným hedvábím řekl: „On nesmí býti slyšen, ani mu nesmí být dán zpovědník, poněvadž je to kacíř“. [...]

Když pak se modlil, jak již připomenuto, spadla mu s hlavy ona potupná koruna pomalovaná třemi dábly; pohleděv na ni, pousmál se. A někteří z žoldnéřů kolem pravili: „Ať mu ji dají znovu na hlavu, aby byl upálen spolu s dábly, svými pány, kterým sloužil“. Povstává na rozkaz katův s místa, kde se modlil, zvolal hlasitě a zřetelně, takže i jeho přátelé dobře ho mohli slyšet: „Pane Ježíši Kriste, tuto strašlivou, potupnou a krutou smrt pro tvé evangelium a pro kázání slova tvého chci poslušně a pokorně podstoupiti“. Nato byl veden kolem okolostojících; napomínal je a žádal, aby nevěřili, že se jakýmkoli způsobem držel článků přičítaných mu křivými svědky, že je kázal neb jim učil. Pak byl svlečen ze svého oděvu a přivázan ke sloupu provazy tak, že byl k tomu sloupu uvázan rukama nazad [...] Pod nohy Mistru podložili dvě svázané otepi dříví. Přivázan ke sloupu, měl ještě na nohou střevíce a jedno pouto. A takové otepi dříví, proložené slámou, kladli mu i kolem těla, jak stál, až k bradě; bylo toho dřeva na dva vozy neb káry.

¹¹ Por. J. Valenta, *Petra z Mladoňovic...*, s. 39.

¹² Ulrich Richental (około 1360–1437) — niemiecki mieszczanin, syn pisarza miejskiego, prawdopodobnie pierwotnie przeznaczony do stanu duchownego, ukończył szkołę łacińską, przyjął niższe święcenia. Podczas Soboru w Konstancji zajmował się między innymi zaopatrzeniem jego uczestników, dzięki czemu cieszył się ich zaufaniem. Por. F. Šmahel, *Ulrich Richental a jeho kronika Kostnického koncilu*, [w:] *Kostnická kronika...*, s. 19–23.

¹³ Por. F. Šmahel, *Ulrich Richental...*, s. 37.

[...] Nato katové pod ním zapálili; a Mistr hned hlasitě jal se zpívati nejdříve „Kriste, synu Boha živého, smiluj se nad námi“, potom „Kriste, synu Boha živého, smiluj se nade mnou“, a dále „Jenž jsi se narodil z Marie Panny“. A když tak potěti začal zpívati, v tom vítr vmetl mu plamen do tváře; i modle se v duchu pohyboval rty a hlavou, a tak duši v Pánu vydechl. Co umkl, bylo viděti, že se hýbe, dříve než vydechl duši, asi tak dlouho, jak by bylo lze rychle odříkati dvakrát neb nejvýš třikrát Otče náš. Když pak dříví oněch otepí a provazy shořely a zbytky těla ještě stály visíce za krk v onom řetěze, hned katové strhli to ohořelé tělo i se sloupem k zemi a spalovali je přiloživše na oheň ze třetího vozu dříví; a chodíce dokola, kyji rozbíjeli kosti, aby tím rychleji shořely na popel. A našedše hlavu, kyjem ji rozbili na kusy a znovu vhodili do ohně. A když našli jeho srdce mezi vnitřnostmi, nabodli je na konec zašpičatěného kyje jako na rožen, a zvláště je opékající a spalující propichovali je oštěpy, a konečně všecko obrátili v popel. A šat vhodili katové do ohně i se střevíci z rozkazu onoho Klema a maršálka, kteří řekli: „Aby snad Čechové to neměli za svaté ostatky; a my ti to dobře zaplatíme.“ Což i učinili. A tak i všechen popel ze shořelých dřev naložili na káru a hodili do proudu Rýna, jenž tam blízko teče¹⁴.

Ulrich Richental, *Kostnická kronika*

Richtár odovzdal Jána Husa mestským sluhom, aby ho vyviedli von a upalili. Nemali mu však odebrať obuv, nohavice, ani ho vyzvliečť, ale upáliť ho oblečeného. A to aj dodržali. Na sebe mal dve dobre čierne sutanny z kvalitného sukna a úzky srieborný opasok. Na hlave mal bielu biskupskú čiapku z papiera, na nej boli namaľovaní dvaja čerti a medzi nimi bolo napísané „Heresiarcha“. To znamená arcikacíř. [...] Keď potom prešiel cez mostík a prišiel na luku, kde uvidel drevo, slamu a hranicu, trikrát padol na kolená a hlasno zvolal: [...] „Ježiš Kristus, syn živého Boha, ktorý si za nás trpel, zmiluj sa nado mnou!“ Potom sa ho spýtali, či sa chce vyspovedať. Nato odpovedal: „Rád sa vyspovedám. Je tu však veľmi tesno.“ Keď prišiel doprostred kruhu, zavolali jedného kňaza, volal sa Ulrich Schorand, bol kaplánom u Sv. Štefana a mal poverenie od koncilu i biskupa. Ten podišiel k Husovi a povedal mu: Milý pane majstre, ak sa ešte chcete zriecť neverectva a kacírstva, za ktoré musíte trpieť, tak si vašu spoveď rád vypočujem. Ak tak však nechcete urobiť, potom sám dobre viete, že podľa cirkevného práva kacírovi nemožno poskytnúť nič cirkevné.“ Na to mu Hus odpovedal: „To nie je potrebné, lebo ja nemam žiadne smrteľné hriechy.“ A chcel začať po nemecky kázať, čo mu vojvoda Ľudovít zarazil a prikázal, aby ho upalili. Vtedy ho uchopil kat a obutého, oblečeného ho priviazal o dlhú, kolmo postavenú dosku. Pod nohy mu dal vysoký stolček, okolo neho rozložil drevo a slamu, na to nalial trochu smoly a podpálil. Hus začal hrozne kričať a zakrátko zhorel. Aj keď on už bol upálený, biskupská čiapka zostala ohňom neporušená. Kat ju teda rozšliapal a až potom zhorela aj tá. Rozšíril sa však hrozný zápach, lebo kardinál Pancratius dal na mieste, kde upálili Husa, zakopať starú mulicu, ktorá mu predtým skapala. Následkom veľkej páľavy zem popraskala, a tak se ten strašný zápach dostal von. Potom vyviezli do Rýna všetok popol, kosti a všetchno to, čo nezhořelo¹⁵.

Z obu przytoczonych tekstów jasno wynika intencja, z jaką były pisane. Hus Mladoňovica to postać monumentalna, niezachwiana w swoich przekonaniach, bohatersko idąca na śmierć. Wewnętrzny spokój praskiego kaznodziei i pełne godności zachowanie aż do samego końca kontrastuje z naturalistycznym opisem brutalnej likwidacji szczątków spalonego ciała. Hus Richental to zatwardziały

¹⁴ Por. Petr z Mladoňovic, *O umučení M. Jana Husa*, przeł. A. Matějů-Janáčková, Tábor 1941, <http://home.tiscali.cz/zavodsky/hus/hus.htm> [dostęp: 14.09.2017].

¹⁵ U. Richental, *Kostnická kronika*..., s. 183–184.

heretyk, który odrzuca propozycję wyświadczenia się przed śmiercią i który zamiast wyrażenia skruchy próbuje do samego końca agitować wśród przyglądającej się publiczności. Na widok przygotowanego stosu przeżywa chwilę zwątpienia, umierając w płomieniach nie śpiewa psalmów jak u Mladoňovica, tylko krzyczy z bólu. Równocześnie Richental kilkakrotnie podkreśla dobre traktowanie Husa podczas egzekucji. Na miejsce skazania idzie nieskrępowany, a na stosie staje w ubraniu. Na uwagę zasługuje także motyw papierowej czapki heretyka z wizerunkiem diabłów, która w pierwszym tekście podczas modlitwy spada z głowy niewinnej ofiary, zaś w drugim nie chce ulec płomieniom. W odróżnieniu od Mladoňovica Richental przytacza także, że z pękniętej ziemi wydobywał się przykry smród, ponieważ wcześniej został tu zakopany zdechły muł. Zdaniem Terezy Hejdovej autor w ten sposób chciał podkreślić niegodność miejsca egzekucji, aczkolwiek może również chodzić o próbę znieważenia obrazu Husa, gdyż z ziemi wydobywa się smród zamiast woni, jak w legendach bywa opisywane otwarcie grobu męczennika¹⁶.

* * *

Pamięć o Husie, w tym pamięć o jego śmierci, można śledzić w czeskiej i zagranicznej literaturze historiograficznej powstającej od XV do XVIII wieku, przy czym za istotny czynnik formatywny można uznać konfesyjną przynależność autorów¹⁷. Właściwie na nowo pamięć o Husie i husytyzmie w Czechach zaczęła się kształtować w pierwszej połowie XIX wieku pod wpływem nowoczesnego racjonalizmu, który posługiwał się przeszłością jako argumentem wspierającym wyobrażenia, programy oraz wartości rodzącego się nowoczesnego społeczeństwa¹⁸. Za przełomowe należy tu uznać dzieło Františka Palackiego, zwłaszcza odpowiednie tomy jego *Dziejów narodu czeskiego w Czechach i na Morawach* (*Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě*)¹⁹. Jak stwierdza Kamil Čínátl, kanoniczne znaczenie dzieła Palackiego nie leży w jego oryginalności, ale przede wszystkim w kompleksowości ujęcia. Większość poszczególnych historii, ob-

¹⁶ Por. T. Hejdová, *Obraz Jana Husa v české raněnovověké literatuře*, diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha 2013, s. 124, <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/53816> [dostęp: 14.09.2017].

¹⁷ Szerzej na ten temat zob. T. Hejdová, *Obraz Jana Husa...* Autorka na wybranych przykładach utworów historiograficznych powstałych od XV do XVIII wieku pokazuje kształtowanie pamięci o Janie Husie przez autorów różniących się nie tylko pod względem konfesyjnym, lecz także językowym, geograficznym, społecznym lub w kwestii wykształcenia. Oprócz publikacji Mladoňovica i Richental, które jako najstarsze stanowią podstawowe źródło dla młodych autorów, są to na przykład teksty Vavřínca z Březové, Eneasza Sylwiusza Piccolominiego, Václava Hájka, Daniela Adama z Veleslavína, Mikuláša Dačického, Jana Amosa Komenského lub Pavla Stránského.

¹⁸ P. Čornej, *Zrození husitského mýtu: problém optiky*, [w:] *idem, Světla a stíny husitství*, Praha 2011, s. 10.

¹⁹ Trzeci tom dotyczący epoki husyckiej ukazał się w latach 1850–1851 jako F. Palacký, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě III*, Praha 1850–1851.

razów, metafor i emblematów występujących w *Dziejach* można znaleźć już w starszych pracach historiograficznych. Czeski historyk potrafił jednak nadać im głębszy sens, podporządkować je dyskursywnemu autorytetowi całości. Ze względu na to, że czeska dziewiętnastowieczna historiografia nie zaproponowała całościowej alternatywy do dzieła Palackiego, stało się ono zobowiązującym autorytetem nie tylko na polu nauki, lecz zwłaszcza w pracach popularyzatorskich, ideologii politycznej, literaturze oraz malarstwie historycznym²⁰.

Również śmierć Jana Husa na stosie Palacký wkomponował w szerszą całość²¹, bazując przy tym głównie na tekście Petra z Mladoňovic:

Pak slvěknuvše jej katové přivázali ho k prknu provazy i řetězy; když pak tváří k východu obrácen byl a někteří z okolostojících to při kacíři za neslušné pokládali, otočen jest k západu. Dříví dvě fůry, slamou promíchané, rozloženy okolo něho tak, že až po krk ho kryly; pod nohy, ještě opoutané, podstrčeny také dvě otepi. [...] kat pak zapálil hranici. Děsný boj k smrti netrval dlouho; žalmy zpívaje i k nebi hledě, brzy obkliččen byl plápoem odevšad vyrazějícím; vítr se zdvihnuv, šlehnul mu jej do tváře, takže v několika okamžicích ani nehlesna se zalknul. Neo-hroženosti mysli ve všech těchto scénách dokázané obdivovali se i nejkřutější nepřátelé jeho. Když falckrabě spatřil šaty Husovy ještě v rukou katových, kázal uvrhnouti je také do hořící hranice, slibuje dáti jemu za to náhradu. Ale i všecek pozůstalý popel musel na popravišti pilně sebrán a do mimo tekoucího Rýna vmetán býti, aby po nebožtíku nic nezůstalo, co by přátelé schovati, do Čech odnésti a tam co svatě mučedníkovy ostatky ve cti míti mohli²².

Jak już stwierdzono, zaproponowana przez Palackiego wizja czeskiej historii stała się na długo obowiązującym modelem zarówno w nauce, jak i w publicystyce i sztuce, dzięki czemu została utrwalona w świadomości zbiorowej. Taki stan utrzymał się aż do początku XX wieku. Wtedy jego koncepcja została najpierw podważona na polu naukowym w tak zwanym sporze o sen czeskich dziejów²³, przy czym dalej dominowała w sztuce oraz ideologii politycznej²⁴. Sytuacja zaczęła się stopniowo zmieniać dopiero w okresie międzywojennym, kiedy coraz częściej dochodziły do głosu odmienne naukowe oraz artystyczne wizje czeskiej

²⁰ Por. K. Činátl, *Dějiny a vyprávění Palackého. „Dějiny” jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha 2011, s. 134–135.

²¹ Jak zauważa Kamil Činátl, w ujęciu Palackiego „Hus nebyl odsouzen sám, spolu s ním kostnický koncil odmítl i český lid a jeho národního ducha, jehož byl pravdomluvný Hus ztělesněním”. Por. K. Činátl, *Dějiny národa českého...*, s. 66.

²² F. Palacký, *Dějiny národa českého...*, s. 124–125.

²³ Za sedno sporu można uznać polemikę, która toczyła się między Josefem Pekařem a Tomaszem Garrigue Masarykiem przed I wojną światową. Spór ten, jako istotny składnik czeskiego dyskursu tożsamościowego, można śledzić właściwie do współczesności. Por. *Spor o smysl českých dějin I*, red. M. Havelka, Praha 1995; *Spor o smysl českých dějin II*, red. M. Havelka, Praha 2006.

²⁴ Należy tutaj wspomnieć na przykład o wielokrotnie wydawanej twórczości Aloisa Jiřáka, która stanowiła beletrystyczną paralelę do pracy naukowej Palackiego. Polityczny wymiar miał między innymi spór o pomnik Husa, który ostatecznie odsłonięto na Rynku Staromiejским w 1915 roku. Por. J. Galandauer, *Pomník Mistra Jana Husa. Český symbol ze žuly a bronzu*, Praha 2008.

przeszłości²⁵. Również w ideologii państwowej próbowano budować tożsamość narodową, opierając się na innych tradycjach historycznych i osłabiając rolę dotychczas dominującej tradycji husyckiej²⁶. Podczas okupacji nazistowskiej, w sytuacji zagrożenia bytu narodowego, można w czeskiej kulturze obserwować silny powrót do tradycji historycznych, w okresie międzywojennym stopniowo wypieranych na margines. Silnie obecna była tu na przykład pamięć o katolickim dziedzictwie świętowaclawskim, zabrakło natomiast pamięci o epoce husyckiej ze względu na jej możliwą antyniemiecką interpretację²⁷.

Wielki powrót tradycji husyckiej w kulturze oraz ideologii politycznej nastąpił w 1945 roku, a nasilił się po 1948 roku, przy czym w znacznym stopniu ponownie wprowadzano w obieg schematy dziewiętnastowieczne. W swej istocie religijny ruch husycki interpretowano przede wszystkim jako ruch społeczny, antyustrojowy oraz narodowy. Jak słusznie zauważa Jan Randák, ponownie eksponowana oraz odpowiednio zinterpretowana tradycja husycka wpisywała czechosłowacką partię komunistyczną oraz zainstalowany przez nią nowy reżim w kontekst czeskiej historii narodowej. Taki zabieg umożliwił przedstawienie obecnych przemian społeczno-politycznych nie jako czegoś nowego (importowanego z zagranicy), ale jako ostateczne wdrożenie historycznie uzasadnionej drogi społeczno-politycznego oraz gospodarczego rozwoju zapoczątkowanego już w XV wieku²⁸.

Zaznaczoną tendencję można dobrze zilustrować przykładem z czechosłowackiej produkcji filmowej lat pięćdziesiątych. Ponieważ epoka husycka należała po 1948 roku do lansowanych przez władze komunistyczne historycznych okresów, uchwalono ambitny plan nakręcenia trylogii filmowej na jej temat. Scenariusze pierwszych dwóch filmów powstały na podstawie tekstów Miloša Václava Kratochvíla²⁹, zaś ostatnia część była adaptacją filmową powieści Aloisa Jirásky³⁰. Jak stwierdza Petr Čornej, reżyser Otakar Vávra i scenarzysta Miloš Václav Kratochvíl w trylogii husyckiej (*Jan Hus*, 1955; *Jan Žižka*, 1956; *Proti všem*, 1957) rozwinęły i wzbogaciły mit husycki w formie, która w Czechach rozwijała się mniej więcej od połowy XIX wieku³¹. Równocześnie jednak chodziło o dzieło w pełni zaangażowane w bieżącą politykę, co dobrze ilustruje scena spalenia Jana Husa,

²⁵ Na polu nauki były to na przykład prace Josefa Pekařa, w beletrystyce na przykład proza Jaroslava Durycha.

²⁶ W 1929 roku odbyły się nie tylko kościelne, lecz także państwowe obchody milenium świętowaclawskiego, które miały pokazać, że młode państwo buduje swoją tożsamość na różnych tradycjach historycznych. Por. P. Placák, *Svatováclavské milénium. Češi, Němci a Slováci v roce 1929*, Praha 2002.

²⁷ Na ten temat zob. np. J. Med, *Literární život ve stínu Mnichova. 1938–1939*, Praha 2010.

²⁸ J. Randák, *V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2015, s. 92–93.

²⁹ M. V. Kratochvíl, *Pochodeň*, Praha 1950; *idem*, *Mistr Jan*, Praha 1951.

³⁰ A. Jirásek, *Proti všem*, Praha 1893.

³¹ P. Čornej, *Husitská trilogie a její dobový ohlas*, [w:] *idem*, *Světla a stíny husitství*, Praha 2011, s. 385.

która z jednej strony odtwarza dobrze już znany schemat, z drugiej zaś słowami Husa stojącego na stosie wykazuje znaczną aktualizację w stosunku do pierwowzoru:

Petr z Mladoňovic, *O umučení M. Jana Husa*

[...] mou přední snahou při kázání i při všech mých činech i spisech bylo, abych jen mohl odvrátit lidi od hříchů. A v té pravdě evangelia, kterou jsem psal, učil i kázal podle výroků a výkladů svatých doktorů, dnes s radostí chci zemřítí³².

O. Vávra, M. V. Kratochvíl, *Jan Hus*

Chtěl jsem pro lidi spravedlivý řád. A na té pravdě, kterou jsem učil, psal a kázal chci řád umřít³³.

Trylogia Vávry i Kratochvíla, którą w kinach do 1989 roku obejrzało sześć i pół miliona osób (kolejne miliony obejrzały ją w telewizji), w znaczący sposób ukształtowała obraz epoki husyckiej w świadomości kilku generacji widzów³⁴. Nic zatem dziwnego, że wraz ze zbliżającą się okrągłą rocznicą śmierci czeskiego reformatora w 2015 roku narastało zapotrzebowanie na współczesną opowieść o Husie. Zadania tego podjął się reżyser Jiří Svoboda, scenariusz na podstawie własnej książki *Jan Hus* napisała Eva Kantůrková³⁵, a producentem filmu była Czeska Telewizja.

Większość recenzentów odniosła się do filmu krytycznie, stwierdzając, iż dzieło zawiodło pokładane w nim nadzieje podjęcia polemiki z tradycyjnym, to znaczy w gruncie rzeczy dziewiętnastowiecznym, obrazem epoki husyckiej. Filmowi zarzucano schematyzm oraz opisowość. Podstawowym błędnym założeniem twórców obrazu zdaniem krytyków było to, że starali się dorównać superprodukcji filmowej Vávry (na co wskazuje między innymi trzyczęściowa kompozycja), co ze względu na ograniczony budżet było niemożliwe i zupełnie niepotrzebne³⁶. Pozytywnie natomiast oceniono aktorstwo odtwórcy głównej roli, Matěja Hádka, zwłaszcza w ostatniej części trylogii. Jak stwierdza Marcel Kabát:

Matěj Hádek dostává příležitost Husa nejplastičtěji ztvárnit v jeho mučednické, kostnické etapě. Tam je přesvědčivý, dojemný — ne plačtivě, ale neokázale hrdinsky. Věrohodně představuje Husovo duševní a fyzické utrpení i pevnost, která ho vede až k nejvyšší oběti³⁷.

Obrazując śmierć czeskiego reformatora na stosie, twórcy filmu korzystali nie tylko z utrwalonego w ogólnej świadomości świadectwa Petra z Mladoňovic,

³² Petr z Mladoňovic, *O umučení...*

³³ *Jan Hus*, reż. O. Vávra, scen. M. V. Kratochvíl, Czechosłowacja 1955.

³⁴ P. Čornej, *Husitská...*, s. 385.

³⁵ Powieść-studium, w której autorka lokuje narrację na pograniczu literatury faktu i powieści historycznej, po raz pierwszy ukazała się w drugim obiegu w 1988 roku.

³⁶ Por. np. P. Čornej, *Hus ve třech dílech. Nad filmem České televize, „Dějiny a Současnost”* 2015, nr 6, s. 42–43.

³⁷ M. Kabát, *Třídilný Jan Hus v ČT: víc portrét politiky než Husa a vymknutý jazyk*, http://www.lidovky.cz/ln-vic-portret-politiky-nez-husa-d41-/kultura.aspx?c=A150531_192617_ln_kultura_ELE [dostęp: 14.09.2017].

lecz także z relacji Ulricha Richental. Skazaniec okazuje zatem lęk i niepewność (równocześnie jednak nie reaguje na wezwanie do odwołania swoich poglądów, co mogłoby uratować mu życie), wchodząc na stos, potyka się, po zapaleniu stosu dusi się dymem, kaszle i w końcu krzyczy z bólu. Papierowa czapka heretyka z wizerunkiem diabła spada z jego głowy i ląduje obok stosu poza zasięgiem płomieni³⁸.

Twórcy niewątpliwie starali się, nie tylko w przytoczonej końcowej scenie, polemizować z tradycyjnym jednoznacznie bohaterskim, wręcz pomnikowym wizerunkiem Husa utrwalonym w poprzednich dekadach przez literaturę, sztuki plastyczne i film. Taką tendencję można zresztą obserwować również we współczesnej produkcji historiograficznej i literackiej, w której autorzy coraz częściej sięgają także do źródeł przedstawiających czeskiego reformatora w innym, bardziej ludzkim wymiarze³⁹.

Jeszcze inną propozycję stanowi zmiana perspektywy spojrzenia, którą zastosował Pavel Kohout w sztuce historycznej z 1988 roku *Ecce Constantia! (Dvanáct osudových hodin pro tři idealisty. Prímý přenos z koncilu v Kostnici 1414–1418 s jednou přestávkou na osvěžení)*. W odróżnieniu od starszej tradycji w centrum uwagi nie stoi tu praski kaznodzieja oskarżony o herezję, ale sobór w Konstancji, który autor w posłowniu charakteryzuje jako „pierwszą konferencję na rzecz współpracy i bezpieczeństwa w dziejach europejskich”. Sam Hus na scenie w ogóle się nie pojawia, co pisarz w posłowniu tłumaczy jako zabieg mający na celu uniknięcie „upraszczających interpretacji patriotycznych”⁴⁰.

Głównym bohaterem sztuki jest Jean Charlier de Gerson, rektor paryskiego uniwersytetu, teolog i gorący zwolennik reformy Kościoła, obok Jana Husa i Hieronima z Pragi⁴¹ jeden z trzech tytułowych idealistów obecnych na soborze. Poglądy Gersona na sytuację Kościoła są właściwie bliskie przekonaniom Husa i Hieronima. Jednak podczas gdy Husem Gerson gardzi jako ograniczonym prowincjonalnym kaznodzieją, który w dodatku swoim niezręcznym działaniem szkodzi nie tylko Kościołowi, lecz także zagraża odwiecznemu ładowi społecz-

³⁸ *Jan Hus*, reż. J. Svoboda, scen. E. Kantůrková, Česká televize 29–31.05.2015.

³⁹ „Ještě před tím, než byla hranice zažehnuta, falekrabě spolu s říšským maršálkem Hopem z Pappenheimu přijel k Husovi, aby mu dal poslední možnost k záchraně holého života. Petr z Mladoňovic svému Mistrovi vložil do úst tato památná slova: »V té pravdě evangelia, kterou jsem psal, učil a kázal ze slov a výkladů svatých doktorů, dnes vesele chci zemřít!«. Když to oba říšští hodnostáři uslyšeli, tleskli rukama a odjeli. Za jejich zády vzplanul oheň. Do daleka se rozléhal křik kacíře, kolem něhož se v Čechách i jinde začne vytvářet aureola mučedníka. Drobnou ironií osudu všechny zvědavce z popraviště vypudil ohavný puch ze chciplé staré oslice, kterou kdosi mělce zakopal na místě, kde byla postavena hranice. Vše, co z Husa zbylo, katovi pomocníci druhého dne naložili do káry a vysypali do Rýna” — F. Šmahel, *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013, s. 218–219.

⁴⁰ P. Kohout, *Ecce Constantia! (Dvanáct osudových hodin pro tři idealisty. Prímý přenos z koncilu v Kostnici 1414–1418 s jednou přestávkou na osvěžení)*, Praha 1990, s. 94.

⁴¹ Jeroným Pražský (około 1378–1416) — teolog, reformator Kościoła. Studiował między innymi w Oksfordzie, gdzie zapoznał się z myślami Jana Wiktora, przywiózł też jego pisma do Czech. Magister uniwersytetów w Paryżu, Heidelbergu, Kolonii i Pradze.

nemu, osobą Hieronima, magistra czterech uniwersytetów (między innymi Sorbony), jest zafascynowany:

Protože on je muž této doby. Paříž, Oxford, Jeruzalém, Krakov a kde všude byl, to vše obrousilo jeho mysl. On není zaujat jen sám sebou jako ten vesnický kazatel, který se učinil mírou všeho. A není ani obrazoborec jako Hus. Jen ta myšlenka, že krása ukřižovaného Krista na obraze by mohla dát zapomenout jeho muka [...] Hus byl a zůstane sedlák, věčně zajatý v zaostalé zemi a v minulém století. Znáám jeho spisy. Tomu, který se drží za napravovatele veškeré Církve, chybí vše, co by ho opravňovalo. Zvolil špatné obsahy, formu, argumenty, tón a navíc i vhodnou dobu. [...] Zatímco on, on zůstavil všude stopu zářivého rozumu, ať už je posuzován jakkoli... Jak vlastně maloval doopravdy ten jeho pověstný štít víry?⁴²

* * *

Možna stwierdzić, iż w analizowanych tekstach mieliśmy do czynienia z dwoma typami przedstawienia śmierci Jana Husa. Oba opierają się na relacjach naocznych świadków, które nie są jednak neutralnymi sprawozdaniami, a kreują określony, konfesyjnie uwarunkowany, obraz postaci. Zaproponowany przez Petra z Mladoňovic obraz, który został mocno utrwalony w przekazie historiograficznym i artystycznym, pokazuje śmierć bohaterską, monumentalną, wykorzystaną w celach dydaktyczno-wychowawczych, mającą przyczynić się do wzmocnienia więzi wspólnotowej. Także drugi typ nie odrzuca bohaterskiej wizji śmierci, lecz wzbogaca ją o ludzki wymiar strachu, niepewności i fizycznego cierpienia, co czyni ją bardziej wiarygodną i przejmującą. Ciekawą propozycję stanowi też programowo „nieczeska” perspektywa spojrzenia Pavla Kohouta, w której śmierć czeskiego kaznodziei jest tylko jednym z epizodów wielkiego wydarzenia politycznego, jakim niewątpliwie był sobór w Konstancji.

Bibliografia

- Činátl K., *Dějiny a vyprávění Palackého. „Dějiny” jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha 2011.
- Čornej P., *Hus ve třech dílech. Nad filmem České televize, „Dějiny a Současnost”* 2015, nr 6.
- Čornej P., *Světla a stíny husitství*, Praha 2011.
- Čornej P., *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha-Litomyšl 2000.
- Jan Hus*, rež. J. Svoboda, scen. E. Kantůrková, Česká televize 29–31.05.2015.
- Jan Hus*, rež. O. Vávra, scen. M. V. Kratochvíl, Czechosłowacja 1955.
- Hejdrová T., *Obraz Jana Husa v české raněnovověké literatuře*, diplomová práce, Univerzita Karlova, Praha 2013, <https://dspace.cuni.cz/handle/20.500.11956/53816>.
- Hus v Kostnici. Paměť a zapomnění*, „Dějiny a Současnost” 2015, nr 6.
- Kabát M., *Třídílný Jan Hus v ČT: víc portrét politiky než Husa a vymknutý jazyk*, http://www.lidovky.cz/ln-vic-portret-politiky-nez-husa-d41-/kultura.aspx?c=A150531_192617_ln_kultura_ELE.
- Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*, red. F. Honzák, Praha 1998.
- Kohout P., *Ecce Constantia! (Dvanáct osudových hodin pro tři idealisty. Prímý přenos z koncilu v Kostnici 1414–1418 s jednou přestávkou na osvětlení)*, Praha 1990.

⁴² P. Kohout, *Ecce...*, s. 61.

- Palacký F., *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě III*, Praha 1939.
- Petr z Mladoňovic, *O umučení M. Jana Husa*, přel. A. Matějů-Janáčková, Tábor 1941, <http://home.tiscali.cz/zavodsky/hus/hus.htm>.
- Petr z Mladoňovic, *Zpráva o mistru Janu Husovi v Kostnici*, přel. F. Heřmanský, Praha 1965.
- Randák J., *V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2015.
- Richental U., *Kostnická kronika. Historické rozprávania o meste, ktoré sa stalo stredom Európy a čo to znamenalo pre Slovákov a Čechov*, přel. M. Papsonová, red. M. Papsonová, F. Šmahel, D. Dvořáková, Budmerice 2009.
- Soukup P., *Kostnický proces s Janem Husem. „Maličkost“ evropského významu*, „Dějiny a Současnost“ 2015, nr 6.
- Szacki J., *Tradycja*, Warszawa 2011.
- Ścigaj P., *Tożsamość narodowa. Zarys problematyki*, Kraków 2012.
- Šmahel F., *Jan Hus. Život a dílo*, Praha 2013.
- Šmahel F., *Ulrich Richental a jeho kronika Kostnického koncilu*, [w:] *Kostnická kronika. Historické rozprávania o meste, ktoré sa stalo stredom Európy a čo to znamenalo pre Slovákov a Čechov*, přel. M. Papsonová, red. M. Papsonová, F. Šmahel, D. Dvořáková, Budmerice 2009.
- Valenta J., *Petra z Mladoňovic „Relatio“*. *Stylistický rozbor*, magisterská diplomová práce, Masarykova Univerzita, Brno 2015, https://is.muni.cz/th/342443/ff_m/Dipl_Valenta_final.pdf.

The image of Jan Hus's death in literary and film works

Summary

The article shows, on selected examples from Czech literature and film, different images of the Czech reformer's death. The fundamental texts of this article are the testimonies of two witnesses of that event: a member of Hus's escort, Peter from Mladoňovice, and a burgher from Konstantz, Ulrich Rychental. Confessional dependent visions, that both of them were creating, initiated two traditions in the perception of Jan Hus: as a martyr and as a heretic. The vision of Mladoňovic dominated thinking about Hus in Czech society until the beginning of the recatholization. During the 19th century it was also supported by historism typical for the National Revival epoch (F. Palacký, *Dějiny národa českého*), persisted in journalism, literature, art and, after some modifications, operated until the middle of the 20th century (O. Vávra, *Jan Hus*). Later literary and film productions (E. Kantůrková, J. Svoboda, *Jan Hus*) take into account Rychental's testimony, so the one-sided picture of the death of the Bethlehem preacher gained a new dimension.

Keywords: picture, death, Jan Hus, literature, film

Literární a filmové obrazy smrti Jana Husa

Obsah

Článek na vybraných příkladech z české literatury a filmu ukazuje dva různé obrazy smrti českého reformátora. Základními texty jsou zprávy dvou očitých svědků události: člena Husova doprovodu Petra z Mladoňovic a kostnického měšťana Ulricha Richental. Konfesijně podmíněné obrazy, které oba atori kreují, stojí na počátku dvou rodících se tradic v pojmání Husa: jako mučedníka a jako kacíře. V českém prostředí dominoval až do počátku rekatolizace Mladoňovicův obraz, který byl v 19. století převzat obrozeneckým dějepisectvím (F. Palacký, *Dějiny národa*

českého) a následně publicistikou, literaturou a výtvarným uměním a v různých modifikacích přetrval zhruba do poloviny 20. století (O. Vávra, *Jan Hus*). Pozdější literární a filmová produkce (E. Kantůrková, J. Svoboda, *Jan Hus*) zohledňuje také Richentalovo svědectví, čímž do té doby jednostranný obraz smrti betlémského kazatele získal novou dimenzi.

Klíčová slova: obraz, smrt, Jan Hus, literatura, film